

санітарного стану сіл України та позбавити населення небезпеки виникнення епідемій.

1. Марзеев А.Н. *Записки санитарного врача*. – К., 1965; *Матеріали до історії розвитку охорони здоров'я на Україні*. – К., 1957; Шликов А.Т. *Организация медицинского обслуживания сельского населения Черкасской области после Великой Октябрьской Социалистической революции // Вопросы социальной гигиены, организации здравоохранения и истории медицины. Республиканский ведомственный сборник*. – Вып. 3. – К., 1969; *Матеріали до історії розвитку охорони здоров'я на Україні / Під ред. К.Ф.Дупленка*. – К., 1959.
2. Перехрест О.Г. *До питання про збитки, заподіяні сільському господарству України в роки Великої Вітчизняної війни // Сторінки воєнної історії України*. – Вип. 7. – К., 2003.
3. Марзеев А.Н. *Записки санитарного врача*. – К., 1965.
4. Ларін А.Ф., Маковська Н.В. *Боротьба за поліпшення санітарного стану визволених районів УРСР (1943-1945 рр.) // Український історичний журнал (далі – УІЖ)*. – 1986. – № 12.
5. Вронська Т.В. *В умовах війни: життя та побут населення міст України (1943 – 1945 рр.)*. – К., 1995.
6. Маковська Н.В., Пелешенко М.В., Сахарчук І.М. *Про роботу парторганізацій закладів охорони здоров'я УРСР (1943 – 1945 рр.) // УІЖ*. – 1983. – № 12.
7. Каган С.С. *Основные итоги здравоохранения в УССР за 1944 г. // Советское здравоохранение*. – 1947. – № 10.
8. Рибак І.В. *Соціально-побутова інфраструктура українського села*. – Кам'янець-Подільський, 2000.
9. *Здравоохранение в годы Великой Отечественной войны 1941-1945. Сб. документов и материалов. / Под ред. М.И. Барсукова, Д.Д. Кувшинского*. – М., 1977.
10. *Тридцятиріччя охорони здоров'я трудящих УРСР. 1917 – 1947*. – К., 1948.
11. *Достижения охорони здоров'я в Українській РСР / Гол. ред. П.Л. Шурик*. – К., 1958.
12. Шликов А.Т. *Организация медицинского обслуживания сельского населения Черкасской области после Великой Октябрьской Социалистической революции // Вопросы социальной гигиены, организации здравоохранения и истории медицины. Республиканский ведомственный сборник*. – Вып. 3. – К., 1969.
13. Ткачова Л.І. *Радянська армія – українському народові*. – К., 1971.
14. *Здравоохранение и медицинская наука в Украинской ССР. – В 3-х тт. / Под ред. А.Е. Романенко*. – Т. 1. – К., 1987.
15. *Державний архів Черкаської області*. – Ф. Р – 2921. – Оп.1. – Спр.1.
16. *Центральний державний архів вищих органів влади України*. – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 563.
17. Коваль М.В. *Товариство Червоного Хреста та Червоного Півмісяця в УРСР в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.) // УІЖ*. – 1975. – № 4.

Г. М. Стародубець

СЕЛЯНСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА БАЗА УКРАЇНСЬКОГО ПОВСТАНСЬКОГО ЗАПІЛЛЯ (друга пол. 1943 – 1945 рр.)

Із набуттям Україною державної незалежності у вітчизняних історичних дослідженнях важливе місце посіли питання, пов'язані з переглядом історії Другої світової війни, зокрема, ролі і місця в ній українського

народу. Динамічні суспільно-політичні зміни, що відбуваються в останнє десятиліття в нашій країні і на міжнародній арені, спонукають вітчизняних та зарубіжних дослідників до переосмислення раніше усталених оцінок та суджень. Значною мірою це стосується такої контрверсійної проблеми, як український національно-визвольний рух середини ХХ століття.

В офіційній радянській історіографії український національно-визвольний рух однозначно трактувався як буржуазно-націоналістичний, антинародний. Його соціальна база штучно звужувалася. Як правило, до активних діячів ОУН та УПА зараховували сільських куркулів, зрадників, кримінальних елементів тощо. Провідною була теза про домінуючу роль „буржуазного Заходу” в його створенні та матеріальній і кадровій підтримці впродовж більше ніж десятилітнього існування. Тільки в останнє десятиліття з'явилися наукові розвідки, автори яких трактують УПА як армію, що користувалася масовою підтримкою західноукраїнського населення.

Свідченням того, що вітчизняні науковці вийшли на якісно новий рівень досліджень, є праці А. Кентія, А. Русначенка, Ю. Киричука, Д. Веденєєва, І. Патриляка [1] та ін. Вони містять низку цікавих ідей, інтерпретацій, нових документальних даних з історії українського національно-визвольного руху в Галичині та на Волині. На окрему увагу заслуговують роботи вітчизняних науковців О. Ленартовича, М. Сеньківа, у яких хоч і фрагментарно, але об'єктивно висвітлюється питання участі західноукраїнського селянства в національному русі Опору 1944 – 1950 рр. [2].

Поряд із певними успіхами у вивченні означеної проблеми, існує ще низка питань, які потребують подальшої наукової розробки, серед них – визначення ролі та місця селянства в соціальній структурі повстанського запілля, форм, причин і наслідків антирадянського руху опору місцевим західноукраїнським населенням відразу після визволення їхньої території від фашистських окупантів. Динаміка його розгортання різнилася своїми якісними та кількісними показниками залежно від регіонального окреслення – Волинь чи Галичина.

Не претендуючи на абсолютно вичерпний аналіз означеної теми та враховуючи межі журнального варіанта повідомлення, зупинимось лише на деяких моментах, що безпосередньо впливають з неї. Метою статті є визначення частини західноукраїнського селянства, що становила соціальну основу повстанського запілля, характеристика форм і методів впливу на свідомість місцевого населення, що застосовувалися націоналістичним підпіллям з метою залучення його до співпраці в період з другої половини 1943 – 1945 рр. У запропонованій роботі об'єктом дослідження постає такий унікальний феномен українського національно-визвольного руху середини ХХ століття, як запілля УПА, предметом – селянство як його соціальна база. Це історичне явище дотепер ще не знайшло належного наукового зацікавлення з боку вчених-істориків. Проте беззаперечним залишається той факт, що кількісні та якісні показники національного руху Опору перебували в абсолютній залежності від стану українського повстанського запілля. Окремі аспекти проблеми, а саме: термінологічне окреслення

означеного поняття, визначення його сутності та структури ми розглядали нами у низці попередніх робіт [3].

Більшість дослідників національно-визвольного руху періоду Другої світової війни наголошує на тезі про підтримку його з боку основної частини місцевого українського населення, тобто селянства. Дискусійним залишається питання: яка частина селянства становила соціальну основу повстанського руху в цілому і його запілля: бідняки, середняки чи заможні господарі, так звані „куркулі“?

Традиційно в радянській історіографії утвердилася думка про УПА як армію антинародну, що захищала виключно інтереси „експлуататорських класів”. Сучасні дослідження, що базуються на нових архівних матеріалах, дають підстави для висновку, „що учасники українського повстанського руху здебільшого були селянами з бідних і середньо заможних селянських родин” [4, 22].

Цільні діячі українського повстанського руху жодним чином не розуміли селянство як однорідну масу. І в програмних документах ОУН(б), і в наказах та інструкціях, що видавалися керівництвом УПА впродовж 1943 – 1945 рр., було зацентровано увагу на необхідності диференційованого підходу в роботі націоналістичного підпілля з місцевим населенням західноукраїнського регіону.

У контексті сказаного цікавою є характеристика ролі селянства „в українській партизанці”, подана відомим учасником тогочасних подій С. Хмелем. У своїй роботі він умовно поділяє „селянство на дві групи: бідняків та середняків (третьої, багатців, майже немає)”. Визначаючи мотиви, що спонукають останніх до підтримки ідеї повстанської боротьби, він наголошує, що „в нашому русі середняки вбачають оборону своїх інтересів, тому ставляться до руху прихильно і матеріально йому допомагають... Заможні селяни в дослівному розумінні того слова в галицьких повстанських відділах майже немає. У волинських та поліських лавах вони є. Це зумовлено різницею в умовах життя. Селяни на Волині в цілому заможні. Волинський селянин має приблизно вдвічі більше землі, ніж селянин у Галичині” [5, 11–12]. Як бачимо, автор класифікує селянство не тільки за майновою ознакою, але і регіональною. За його визначенням, соціальну основу повстанського руху становили селяни – середняки та (головним чином на Волині) частина заможних господарів.

Рівень готовності місцевого західноукраїнського населення до матеріальної й кадрової підтримки УПА значною мірою залежав від зміни військово-політичної ситуації на радянсько-німецькому фронті. Так, на початку становлення повстанського запілля (серпень–листопад 1943 р.) він був дещо вищим та організованішим, ніж на початку 1944 р., в період контрнаступу Червоної Армії на Правобережній Україні.

Певну оцінку тогочасних суспільних настроїв у Галичині знаходимо в одному з оунівських інформаційних звітів, датованому груднем 1943 року. З документа випливає, що найбільш стабільною соціальною базою повстанського запілля залишалося середнє та найбідніше селянство, позиція так званих багатіїв була дещо іншою. Керівництво низових ланок ОУН(б) визнавало, що «активність, готовність до боротьби та жертви в усіх не однакова». Це давало

підставу умовно поділити селянство на категорії, беручи за основу майновий ценз. „Одні вже свідомі того, що Українську Самостійну Соборну Державу можна здобути тільки в боротьбі цілого українського народу, а не лише ОУН. Другі симпатизують з нами під впливом наших акцій (пропаганда наших ідей, дій, боївок, відомості про УПА і УНС). Вони часом навіть дуже великі патріоти, але на словах. Як прийде, що треба показати це в ділі, їх там уже нема. Це переважно сільські багатії. Бідніше селянство до справи ставиться краще як багатше. Треті шукають у нас помочі тільки тому, що розчарувалися на німцях, бояться польшовиком терору і є вже скомпрометовані перед більшовиками. Частина селянства стоїть осторонь і ставиться до нас із застереженням, чекає, котра візьме, за тими й підуть” [6, 70].

Таким чином, можна дійти висновку, що галицьке населення, зокрема селянство, на початку 1944 року було далеко не однотайним у своєму ставленні до націоналістичного підпілля. Перебуваючи в стані очікування, воно ніби примірялося до нової дійсності, зважувало всі „за” і „проти” своєї можливої співпраці з ним.

Наведений документ певною мірою спростовує, принаймні, дві загальнозживані тези: про всенародну підтримку ідеї національного визволення України шляхом революційної боротьби, про соціальну основу націоналістичного руху в особі заможних верств населення. Архівні матеріали засвідчують, що в основному галицьке населення (принаймні, окремі його категорії, як-от: заможне селянство, духовенство, частина інтелігенції) не було готовим до радикальних методів боротьби, пропонованих бандерівцями. Здебільшого воно вибирало вичікувальну позицію, що, як показав час, не вберегла їх від репресій із боку радянської влади.

Форми і методи, використовувані націоналістичним підпіллям з метою залучення на свій бік широких мас місцевого населення, не могли бути насильницькими, принаймні на початку осені 1943 р. Одним із перших завдань, які довелось вирішувати представникам повстанської адміністрації у цей період, стало вирішення проблеми земельної власності. Аби завоювати симпатії селянства, повстанські лідери мусили чітко та виразно озвучити своє бачення аграрного питання, яке для селянина споконвіку було найголовнішим.

15 серпня 1943 р. з’являється „Розпорядження в земляній справі Головної Команди Української Повстанчої Армії”, підписане командиром УПА Климом Савуром [7, 1]. Цей документ проголошував приватну власність на землю та право українських селян володіти нею. Виконання розпорядження покладалось на „місцеві громадські управи, затверджені УПА, і земельні комісії, вибрані громадськими зборами”. Пункт 8 документа вказував на неприпустимість того, щоб „земля... лежала облогом, а має бути вся оброблена і засіяна. Про це подбають господарські управи, які за свою діяльність відповідають перед УПА”. Наказом ч. 7 від 27 серпня 1943 р. було визначено крайній термін закінчення кампанії розподілу землі. „Всі землі колгоспні, фільварочні, залишені поляками, мусять бути до 30 вересня 1943 р. розподілені, поорані і засіяні. 30.09.1943 р. зложити акти розподілу землі поміж селян до

затвердження через УПА”, – йшлося в документі [7, 7].

Упродовж останньої декади серпня на теренах, контрольованих ГК УПА, поширювалися інструкції-роз’яснення щодо втілення основних положень Розпорядження в життя. В одному з таких документів рекомендувалося „землю розподілювати по стільки, скільки зможе цей селянин обробити власними зусиллями; не давати для одного селянина 20 га, яких він не зможе обробити сам, а дати йому 5–7 га, котрі він зможе обробити”. У випадку, якщо селянин уже мав значний наділ землі (у межах 10 га), але хотів узяти ще 10–15 га, то рекомендувалося „подивитися на попередній стан його господарства, і коли він зможе обробити такий кусок землі – дати йому”, але за наявності резервного фонду вільної землі та відсутності бажаючих її отримати. „Коли такої землі є мало в терені, тоді» слід було «наділити тільки безземельних і малоземельних”. Завдання розподілу земельного фонду покладалося на відповідні комісії, яким доручалося „списати бажаючих і розчислити так, щоб при розподілі unikнути непорозуміння селян” [8, 18].

Загальне керівництво з реалізації земельної реформи покладалося на цивільну владу. Вона повинна була стати „тим відповідним чинником, контролером за всі ділянки тої земельної реформи; їй підлягає земельна комісія”. В інструкції йшлося про налагодження роз’яснювальної роботи серед населення щодо необхідності „якнайбільше сіяти озимину, тому що хто знає, як буде весною, а коли в нас буде засіяно, то ми будемо більш певні” [8, 18].

Як засвідчують архівні матеріали, впродовж вересня – жовтня 1943 року сільські управи складали списки селян, кандидатів для наділу землі. Однією із форм звітності щодо виконання Наказу ч. 7. були Анкетні листки кандидата для наділу землі. Цей документ затверджувався Районовим Уповноваженим Земельної Референтури УПА [9, 14].

У згаданому Розпорядженні було визначено норму наділу землі для одноосібних приватних господарств. Кількість землі мала бути такою, „яка з одної сторони давала б змогу провадити вповні самовистачальне господарство, а з другої сторони, яка може бути оброблена власною працею цієї сім’ї” [7, 1]. Виходячи з аналізу Анкетних листків, кожен член української сім’ї в результаті земельного перерозподілу отримував у середньому 1 га землі (сінокосу та орної).

Важливо зауважити, що Розпорядженням встановлювалася „приватна селянська власність”, а „колгоспна система, запроваджена більшовиками”, скасовувалася. Проте декларувався принцип добровільності щодо вибору форми господарювання, проголошений Третім Надзвичайним Великим Збором. Відповідності до документа, селяни мали право на збереження „колгоспної господарки на артільних засадах. Такий колгосп є виключною власністю членів даного колгоспу” [7, 1].

Основним джерелом поповнення земельних наділів була колишня власність польських колоній та фільварків. У Звіті з округи „Заграва”, датованому 25.12. 1943 р., містяться дані про те, що „земельна референтура УПА (в запіллі) у звітному місяці видала безземельним і малоземельним селянам 1106 актів наділу землі з фільварків і бувших польських колоній,

у тому числі 483 в Сарненському надрайоні” [10, 21]. Зауважимо, що процедура розподілу землі носила максимально офіційний характер, адже кожен селянин отримував відповідний документ встановленого взірця – Акт наділу землі, який давав право на володіння земельною ділянкою.

Зважаючи на тогочасні реалії військового періоду, повною мірою втілити в життя аграрну реформу не було змоги. Однак спроба її проведення мала важливе значення в плані морально-психологічного впливу на формування позитивної громадської думки. Населення краю мусило психологічно відчувати захист із боку „своєї влади” від окупаційного свавілля. Формування та збереження в свідомості волинського селянина образу захисника-повстанця було одним із головних завдань керівництва УПА. Примусити селян силовими методами не виконувати розпоряджень окупаційної влади або не співпрацювати з радянськими партизанами видавалося нереальним. Мотиви, якими керувалося населення, були різними і не останнім у їх переліку був страх перед небезпекою фізичного знищення. Командирам, комендантам, політкерівникам УПА вказувалося на необхідності „зв’язати УПА якнайтісніше з українським громадянством, наголошуючи на тому, що в УПА наші сини, батьки, чоловіки, доньки, жінки. З УПА чинно співпрацює цілий народ” [7, 2].

1944 – 1945 роки принесли нові реалії в західноукраїнській регіон. Українському повстанському рухові протистояла якісно інша, ніж в попередній період, сила – радянська влада, котра мала у своєму арсеналі значно потужніші засоби як фізичного, так і морально-психологічного тиску на своїх громадян.

У цій ситуації головним завданням лідерів повстанського руху було фізичне збереження повстанського запілля та втримання західноукраїнського населення у сфері свого впливу. Мережа оунівського підпілля, що становило основу запілля, покривала майже всю територію Волині та Галичини. Основною її базовою клітиною і надалі залишалося село. На підтвердження сказаного проаналізуємо, наприклад, соціальний стан членів ОУН(б) двох галицьких повітів – „Рудки” та „Самари” станом на травень–червень 1944 р.:

„Повіт „Рудка” за час 5.05. – 5.06.1944 р.” [11, 62].

Районів	Підра-йонів	Сіл	Станиць	Членів	Симпати-ків	Інтелігенції	Робітни-ків	селян
Бистриця	3	10	9	46	15	2	-	44
Орша	2	9	6	18	-	-	-	18
Чота	3	13	10	47	-	12	-	35
Дулибівці	2	13	6	12	-	2	-	10
Разом	10	45	31	123	15	16	-	107

«Повіт «Самара» за травень 1944 р.» [11, 65].

Районів	Підрайонів	міст	Сіл	Станиць	Центрів	Сім'яги-ків	Юнаків	Інтелі-генції	Селян	Робітні ків -
Струсь	-	1	-	-	8	-	-	8	-	-
Підкова	3	-	16	-	46	45	29	13	107	-
Плотиця	2	-	11	11	28	36	-	6	52	2
Сосна	2	-	11	9	18	32	-	-	50	-
Славу та	3	-	17	7	10	16	-	1	25	-
Рен	3	-	19	10	22	15	-	2	35	-
Разом	13	1	74	53	132	144	29	30	269	2

Як бачимо, на 424 члени ОУН(б) двох повітів лише двоє (0,4 %) були представниками від робітництва. Інтелігенція, в основному сільська, становила ? 10,8 % (46 представників) від загальної кількості. Основною частиною підпілля було селянство – 376 осіб, що становило ? 88,7 % від усієї кількості підпільників.

Представники радянської влади у Західній Україні небезпідставно вважали тамтешні села та хутори базою національного руху опору, про що знаходимо численні документальні свідчення. Так, у довідці секретареві Львівського обкому КП(б)У від 7.08.1944 р. зазначено, що „в Поморянському районі із 28 сільрад органи радянської влади розпущені у 20. Причому у 8 сільрадах повністю знищено сільський актив... У районах Перемишлянському і Поморянському Львівської області і в Бережанському Тернопільській в бандах УПА нараховується до 7 тис. чол.” [12, 86]. В останніх числах серпня 1944 року ситуація в регіоні не змінилася: „Діяльність банд УПА у Буському районі, як і раніше, носить активний характер... останнім часом відмічені великі скупчення банд УПА по селах: Карепичі, Добряничі, Трибень, Мерещів, Вовків, Копонь, Недениски Перемишлянського району” [12, 72]. За період із 27.07. до 5.12. 1944 р. у Львівському сільському районі, який нараховував 33 сільради, залишалися „...окремі села, уражені активними учасниками ОУН і УПА: Рокитно, Ситихів, Стронятин, Замків, Завадів” [12, 78].

Запеклий опір відновленню радянської влади продовжувало чинити галицьке селянство і на початку 1945 року. Так, Заліщицький районний відділ НКДБ Тернопільської області станом на 16.02.1945 р. змушений був констатувати наявність тут викритого, але не ліквідованого оунівського підпілля. „В районі розкрито 22 підпільні антирадянські організації українських націоналістів, із яких підлягає арешту 278 чол., з них: по Заліщиках членів ОУН – 14;... по с. Куликівці членів ОУН – 7, бойовиків УПА – 17;... по с. Синьків членів ОУН – 28, бойовиків УПА – 14; по с. Колодрібка членів ОУН – 19, бойовиків УПА – 24; по с. Бедриківці членів ОУН – 6, бойовиків УПА – 2; по с. Шиківці членів ОУН – 20, бойовиків УПА – 5; по с. Новосілка членів ОУН – 12, бойовиків УПА – 13...” [13, 40]. Як бачимо, основна частина націоналістичного підпілля (? 95%) була зосереджена в сільській місцевості, де і було ядро повстанського заплілля.

Саме на цей сільський актив і лягла основна відповідальність за організацію належного матеріально-технічного, продовольчого та кадрового забезпечення відділів УПА. Закликаючи населення надавати посильну допомогу повстанській армії, її лідери апелювали до національної свідомості українського населення, уникаючи, як уже вище зазначалося, силових методів тиску. Проте було б несправедливим безапеляційно заперечувати використання цього з боку повстанців, що було зумовлено об'єктивними обставинами військового часу. Для прикладу, наведемо витяги з Наказу до всіх районних та підрайонних у терені „Скеля” від 22.09.1944 р., що стосувався процедури оподаткування селян на користь УПА.

Згідно з наказом, станичний мав зібрати дані «скільки кожне село мало здати в 1943 році контингенту збіжжя». Відповідно до цього, „кожне село зараз відверотно одержить наказ здачі харчів”, при цьому наголошувалося, що „всякий опір села буде ліквідуватися при допомозі відділів УПА. Контингент буде невеликий, але мусить в 100% зданий. Справою вже самого села є розподіл контингенту поміж селян, тому для справедливого поділу треба притягнути свідоміших наших учителів, священників чи селян..... Всі члени докладають усіх зусиль, щоб зібрати для нашої справи якнайбільше продуктів, щоб наша армія чула: щонайбільшу силу черпає вона з народу, а народ з неї, що наша Армія – це армія нашого народу!” [11, 132].

Варто підкреслити, що, починаючи з весни 1944 року, податковий тиск на повстанське заплілля став носити щонайменше подвійний характер – як із боку українських повстанців, так і радянської влади. „В місяці квітні 1945 р. на населення наложив окупант (радянська влада – Авт.) ... так зв. поголовний податок у сумі 280 крб. на родину з 1 нелітньою людиною, бездітне подружжя – 300 крб. У другій половині квітня була розписана воєнна позика так зв. „Четвертий займ” у межах від 50–1000 крб., а то й більше, на звичайне сільськогосподарське господарство” [14, 65].

Не менш важливою проблемою повстанського заплілля стало катастрофічне звуження його соціальної бази, що стало наслідком офіційної політики радянської влади. Так, „лише за перше півріччя 1945 р. в Тернопільській області зменшилося близько 30 тис. господарств місцевого українського населення у зв'язку з репресіями по відношенню до українсько-німецьких націоналістів” [15, 26].

Зважаючи на такі обставини, керівництво повстанського руху змушене було вишукувати максимально сприйнятливі умови для співіснування двох тісно взаємопов'язаних повстанських структур – УПА та його заплілля. Переобтяження селянства непосильними податками і репресивним тиском ослаблювало його, а тому позбавляло матеріального підґрунтя національно-визвольний рух у цілому, що, в кінцевому результаті, і стало однією з основних причин його поразки.

Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що соціальною базою українського повстанського заплілля виступало західноукраїнське селянство, причому найбільшу політичну активність виявляли представники незможної та середньої верстви. Заможні селяни, почасти, займали вичікувальну позицію і були більш дієвими на Волині, ніж у

Галичині. Керівництво повстанського руху у своїй роботі з місцевим населенням намагалося використовувати ненасильницькі форми й методи впливу на суспільну свідомість: переконання, роз'яснення, агітаційно-пропагандистську діяльність. Проте процес територіального та соціального звуження меж повстанського заплілля, викликаний утвердженням радянської влади на теренах західної України (друга половина 1944 – 1945 рр.), детермінував, починаючи з цього періоду, частіше застосування українськими повстанцями силових методів. У цілому ж український національний рух періоду Другої світової війни користувався масовою підтримкою українського селянства, звідки і черпав основні резерви для свого більше ніж десятилітнього існування.

1. Кендій А. Українська Повстанська Армія. – 1944-1945 рр. – Київ, 1999.; Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках. – Київ, 2002; Киричук Ю. Український національний рух 40-50-років ХХ століття: ідеологія та практика. – Львів, 2003.; Веденєв Д. До питання про тактику дії підпілля ОУН (друга половина 1940-х – початок 1950-х років) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий зб. наук. праць. – Вип. 6. – К., 2002; Патриляк І. Спроби створення ОУН(б) та УПА української цивільної адміністрації (1941 – 1943 рр.) // Українська Повстанська Армія – феномен національної історії: Матеріали Всеукр. наук. конференції. – Івано-Франківськ: Плай, 2003.
2. Ленартович О. Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі 1944 – 1950 рр. – Луцьк, 1998; Сеньків М. Західноукраїнське село: насильницька колективізація 40 – 50-х рр. ХХ ст. – Львів, 2002.
3. Стародубець Г. Діяльність організаційно-мобілізаційної референтури заплілля УПА на зламі 1943 – 1944 рр. // Питання історії України: Зб. наук. статей. Т.7. – Чернівці, 2004; Стародубець Г. Організація самооборони українського повстанського заплілля в другій половині 1943 – першій половині 1944 рр. // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Вип.7. Серія: Історія. Зб. наук. праць. – Вінниця, 2004.
4. Патриляк І. Радянські партизани та українські повстанці (порівняльна характеристика за віком, освітою, соціальним походженням і національністю) // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – Вип. 7. – Частина II. – К., 2003.
5. Хмель С. Українська партизанка (з крайових матеріалів). – Львів, 1993.
6. Центральний державний архів вищих органів влади і управління в Україні (далі – ЦДАВОВ України). – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 134.
7. ЦДАВОВ України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 48.
8. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 34.
9. ЦДАВОВ України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 53.
10. ЦДАВОВ України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 48.
11. ЦДАВОВ України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 128.
12. ЦДАВОВ України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 48.
13. ЦДАВОВ України. – Ф.3833. – Оп. 1. – Спр. 66.
14. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 67.
15. ДАЛО. – Ф.3. – Оп. 1. – Спр. 67.
16. ДАЛО. – Ф.3. – Оп. 1. – Спр. 66.
17. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. П-21. – Оп. 1. – Спр. 9.
18. ЦДАВОВ України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 67.
19. ДАТО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 293.

О. В. Потильчак

ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ЦУКРОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР (1944 – 1945 рр.): ОРГАНІЗАЦІЯ, ДИСЛОКАЦІЯ І СТРУКТУРА СТАЦІОНАРНИХ ТАБОРІВ

Однією з недосліджених сторінок історії радянського військового полону є використання іноземних бранців на відбудові підприємств цукрової галузі Української РСР на завершальному етапі Другої світової війни та у повоєнний період. Наразі, незважаючи на очевидне поживлення у вивченні теми полону загалом і його вітчизняних сюжетів зокрема, в українській історіографії праці такої тематики фактично відсутні. Ситуація дещо парадоксальна, особливо зважаючи на поступове відкриття доступу вчених до колишніх так званих спецфондів державних архівозбірень і відомчих архівів спецслужб.

Мета цього дослідження – комплексне вивчення питання організації стаціонарних виробничих таборів військовополонених для використання робочої сили бранців на підприємствах цукрової галузі Української РСР у 1944 – 1945 рр. Конкретними завданнями праці є документальний аналіз особливостей, форм і методів організації режимних установ і відповідних структурних змін у цій царині. Об'єкт – підприємства цукрової галузі УРСР в 1944-1945 рр., предмет – використання іноземних бранців на відбудові галузі.

Питання використання праці іноземних військовополонених на відбудові підприємств цукрової промисловості Української РСР перейшло в площину практичної реалізації в кінці 1944 р. Саме тоді Управління у справах військовополонених та інтернованих (УПВІ) НКВС СРСР розпочало підготовку до створення стаціонарних виробничих таборів та їхніх відділень у бурякорадгоспах і на цукрових заводах центральних областей України. 14 грудня 1944 р. з'явився наказ НКВС СРСР № 001493 за підписом заступника наркома В.В.Чернишова про організацію табору № 136. Місцем дислокації його управління було визначено ст. Карлівку Полтавської області. У складі табору створили два відділення загальним лімітом 3000 військовополонених. У табірному відділенні № 1 передбачалося утримувати 2000 бранців, які мали працювати на місцевому цукровому заводі ім. Жовтневої Революції. 1000 військовополонених відділення № 2 (ст. Скороходово) працювали на цукровому заводі ім. Артема. [1, 1 – 1 зв.]. Уже на початку лютого 1945 р. наказом НКВС СРСР № 00133 управління табору № 136 передислокували з Карлівки до обласного центру [2, 1].

Організація нових таборів для військовополонених у цукровій галузі тривала й надалі. 8 січня 1945 р. з'явився наказ союзного наркомату про організацію виробничого табору для військовополонених № 134 в Ульяновці Сумської області (ліміт – 4500 військовополонених). Трудовий фонд двох новостворюваних відділень (3000 осіб) передбачалося використати на підприємствах цукрової промисловості Сумщини. Зокрема, двохтисячний контингент табірної підрозділу № 1, дислокований у